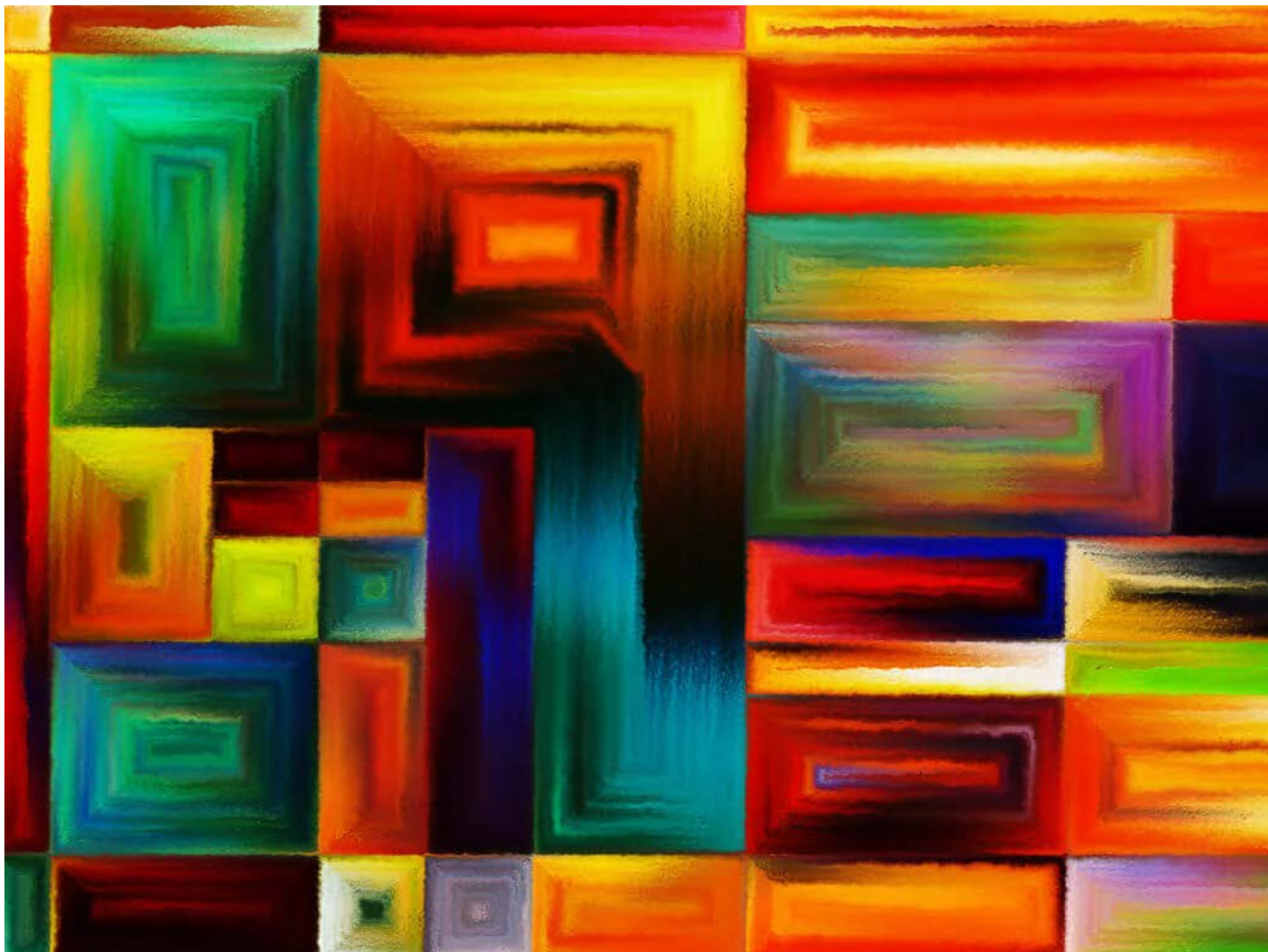

Szücs László Gergely

A DEMOKRATIKUS JOGÁLLAM: MEGOLDHATATLAN FELADAT?

TALLÁR FERENC A TÁRSADALMI EGYSÉG MEGTEREMTÉSÉRŐL

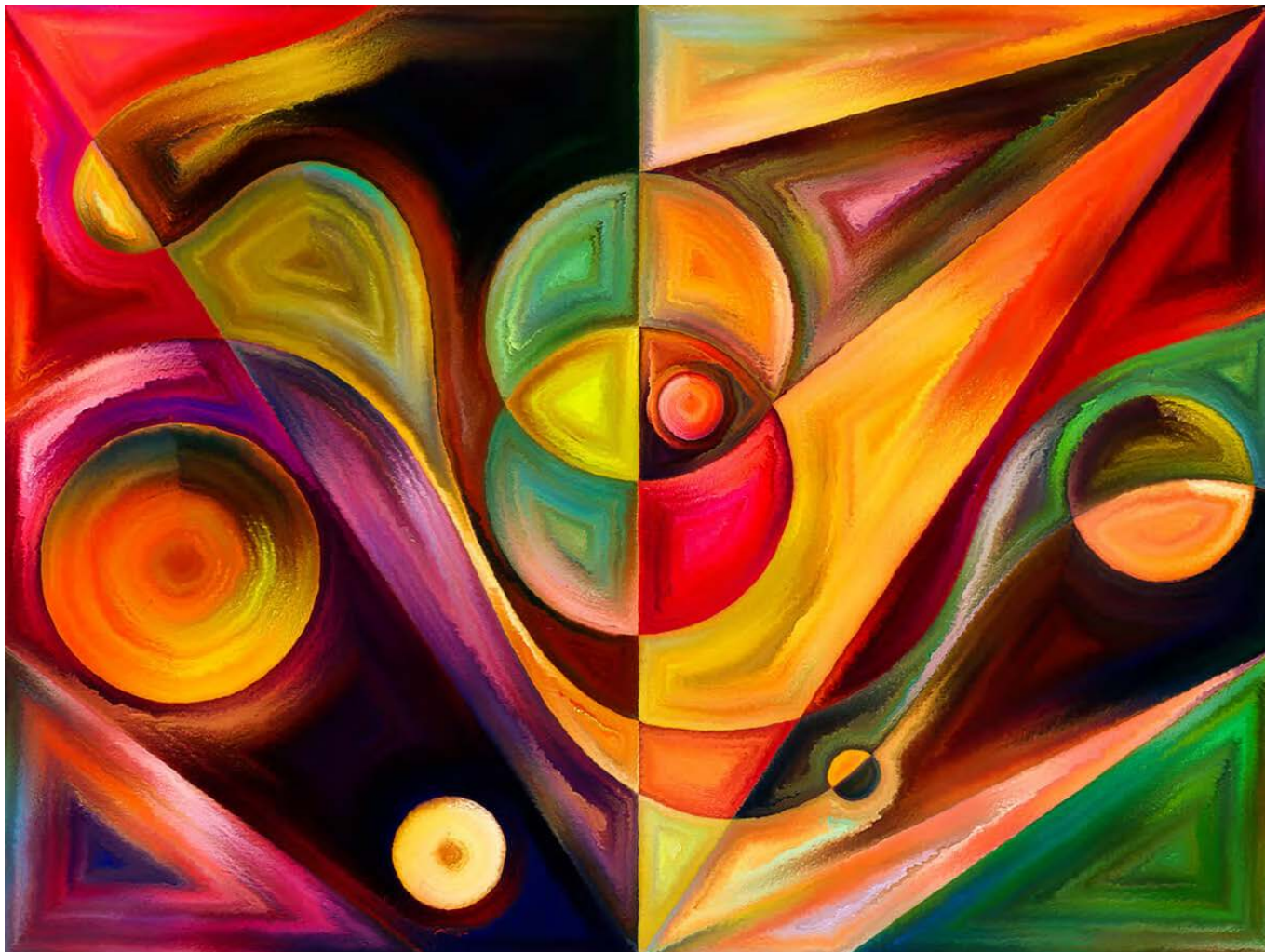
2020-11-06 | **ESSZÉ**

Tallár Ferenc esszéiben a legkülönbözőbb filozófiai és társadalomtudományos perspektívából interpretálja a modern individuum helyét a világban, a kortárs társadalmakban. Hetvenedik születésnapjára nem is valami laudációt írok, hanem néhány vitakérdést vetek fel egyik új esszéjével kapcsolatban, amely „Jogállam, demokrácia, nemzet. Kísérletek a társadalom egységének megteremtésére” [1] címmel jelent meg a Liget folyóiratban. Tallár arra keresi a választ, hogy a modernizáció viszonyai között hogyan hozható létre szabadságot biztosító társadalmi egység. Kordiagnózis felállítására is törekszik. A felvázolt gondolatmenetben az a feltevés rejlik, hogy a liberális jogállam jelenlegi válsága mögött nem pusztán korunk politikai kalandorainak, autoriter vezetőinek pusztító aknamunkája húzódik meg. A válság mélyebb gyökerű: lehetséges, hogy a modern egyénnek az a törekvése futott zátonyra, hogy új módokat találjon az egyszer elvesztett társadalmi egység újraalkotásához.

hierarchikus rend

Tallár a jogállam és a nemzetállam történetét a modernizáció sajátos értelmezése felől vázolja fel. Szerinte a középkor embere valaha úgy tudta, hogy egyetemes, mindenre és mindenkire kiterjedő gondviselés oltalma alatt áll. Világban betöltött helyét azonban nem univerzális normák perspektívájából, hanem alattvalóként a lojalitás bonyolult rendszerében értelmezte. Jogait és kötelességeit szűk társadalmi csoportja közvetítette; e csoportok egymáshoz fűződő viszonyát a kozmoszt átható hierarchikus rend határozta meg. Mi, modern emberek méltónak érezzük magunkat, hogy életünket jól strukturált és észszerű társadalmi rendben éljük le. De talán csak a középkor emberének volt lehetséges, hogy saját helyzetét egységes, másokkal osztott metafizikai világnézet kontextusában értelmezze, életét ebből a nézőpontból értelemmel ruházza fel, és így jól működő, „észszerű” társadalom tagjává váljon.

Tallár a modern társadalmak kialakulásában óriási szerepet tulajdonít a kapitalista áruterelés megjelenésének. Marxra támaszkodva kifejti: az a kényszer vezetett a metafizikai világkép által szentesített sokszínű hierarchia gyors felbomlásához, hogy a másokban kvázi-egyenrangú termelőt és cserepartnert ismerjünk fel. Habermashoz kapcsolódva úgy gondolja, a modern kapitalizmus megszületése a legitimáció módjának radikális átalakulását hozta magával. Habermas szerint a racionális cselekvés a hagyományos társadalmakban a vallási vagy mitikus világkép kontextusában nyerte el értékét. A polgári kapitalizmus létrejöttével azonban a célracionalitás önértékre tett szert, és a racionális kalkuláció nézőpontjából a korábban értelmet adó világképek meghaladottként lepleződtek le. Tallár e diagnózis felől tekint Durkheim integráció-elméletére. Durkheim szerint a hagyományos társadalmak integrációja a *mechanikus szolidaritáson* nyugszik: a közös hit úgy egyesíti a társadalom tagjait, hogy egy jól működő szerkezet apró elemeiként egyesülnek. A modern társadalmak alapját ezzel szemben az *organikus szolidaritás*

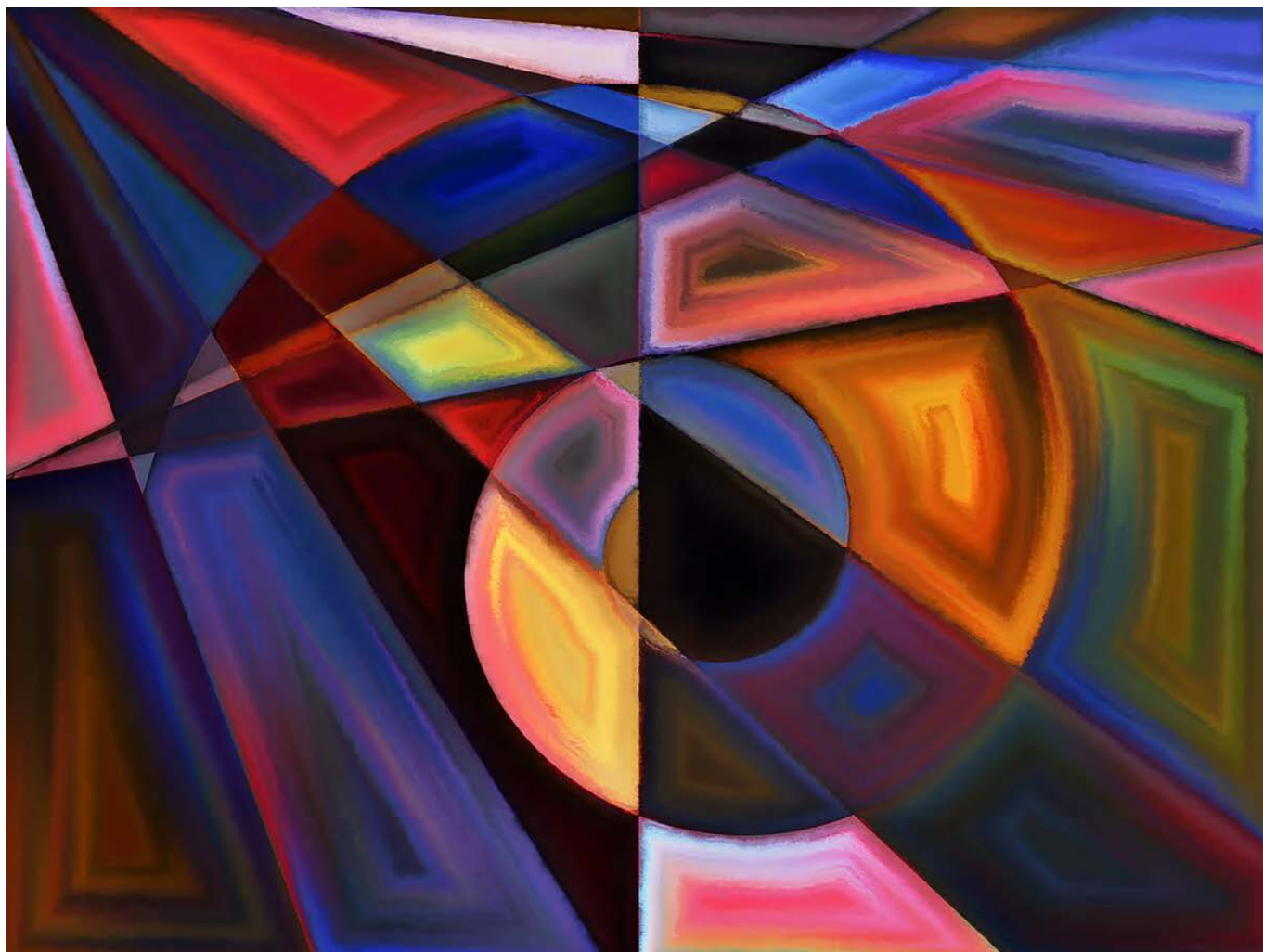
képezi. Az idegenek közötti árucseré és a magas szintű munkamegosztás miatt a modern társadalom jól működő, önálló organizmus képét mutatja. A társadalom tagjainak nézőpontjai azonban a növekvő differenciálódás miatt rohamosan eltávolodnak egymástól, és örökre elveszik a lehetőség, hogy bizalmi viszonyt építsenek ki egymással. Az új helyzetben a társadalmi egység megteremtését a független polgárok közötti szerződéses viszonyként képzelik el. A megegyezésnek azonban úgy kéne végbe mennie, hogy a polgárok (Habermasszal élve) „maguk mögött hagyták közös életvilágukat”. Nem áll tehát rendelkezésükre egyetlen közös perspektíva, amelyből közös értelmezést nyújthatnának a világról vagy társas viszonyaikról.

harc terep

A nyugaton mintává váló új társadalmi egység elképzelése több pilléren nyugszik: például az életvilág struktúrájából kiváló autonóm piac társadalomszervező erejének elismerésén. Fontos szerephez jut a hit, hogy az egykor elvesztett szolidaritásközösség magasabb szinten, szabad és egyenlő polgárok önkéntes beleegyezésén nyugvó közösségként újraalkotható. Ezek elfogadásával azonban a modern társadalom egymásnak gyökeresen ellentmondó normatív elvek és társadalomszervezési modellek harci terepévé válik. A világban való tájékozódáshoz szükséges értékszempontjait elvesztő, otthontalanná váló egyén radikálisan eltérő szerepelvárásokkal találkozik. Egyidejűleg kell önmagáért és tulajdonáért felelősséget érző, versengő magánemberként (burzsoáként), valamint privát meggyőződéseinek és érdekeinek felülemelkedő állampolgárként (citoyenként) helytállnia.

Habermas a demokratikus jogállamot a dinamikus „alkotmányos projekt” színtereként, az egalitárius, liberális és republikánus elvek versengésének arénájaként, és a demokratikus fejlődés egyetlen lehetséges terepeként interpretálta. [2] Tallár ezzel szemben úgy gondolja, a felvázolt elvek nem hangolhatók össze egy innovatív politika bázisán, és összeütközésük pusztító erejű. Érdekes, hogy nem foglalkozik a konszolidált szociáldemokrácia lehetőségével, és nem veti fel, hogy a társadalmi igazságosságért vagy a kulturális különbségek elismeréséért vívott harc kivívható-e a modern jogállami keretek által biztosított

eszközökkel. A jogállamot természeténél fogva társadalmi különbségekre vak politikai formációként jellemzi. Úgy gondolja, a jogállam társadalmi-gazdasági különbségekből eredő konfliktusok színterévé válhat a tényleges szolidaritás megteremtésére vonatkozó erőfeszítések nélkül. Az egyenlőség megteremtésére törekvő „radikális demokrata” mozgalmak viszont szükségszerűen szembekerülnek a magánélet és a privát meggyőzések védelmét szolgáló jogállammal, és akár (Hayek diagnózisának megfelelően) szolgásgba is dönthetik a polgárokat. Tallár Hannah Arendt és a liberális nacionalisták álláspontjával szemben viszont igen elfogadó: úgy gondolja, az emberi jogok csak jól működő territoriális államokban találhatnak otthonra. De azt is el kell ismernie, hogy a tendencia, melynek során az állam jogi intézményből egyre inkább a „megszemélyesített” nemzet intézményévé válik, veszélyezteti az egyéni önrendelkezésem nyugvó politikai berendezkedés álmát.

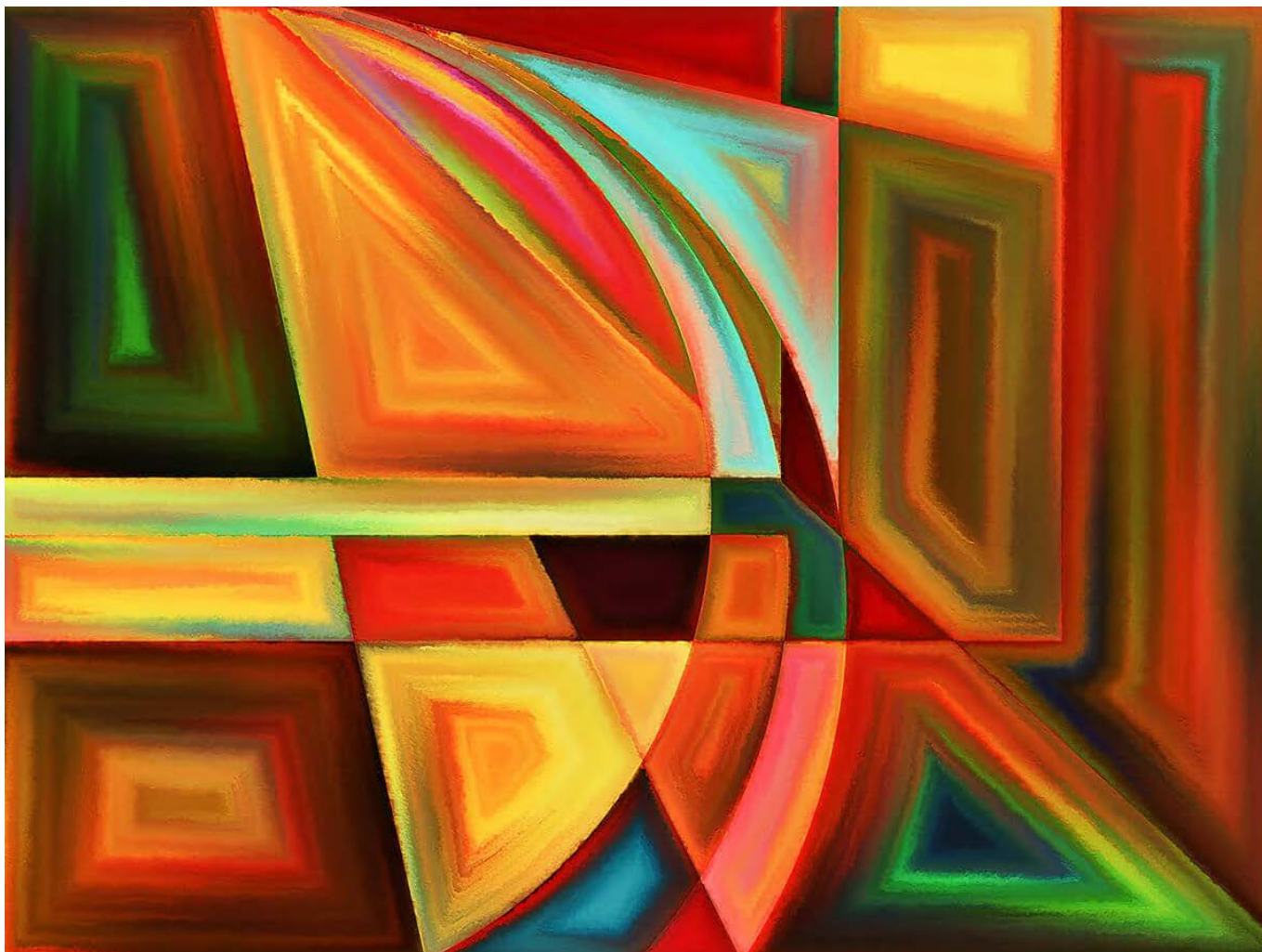
Tallár elemzésének fókuszában a hagyományos életvilágából kiragadott modern egyén áll, aki képtelen bizalmi viszony kialakítására. Ebből a nézőpontból a politikai társadalmak létrehozásának „minden útját bejárja”, és arra a következtetésre jut, hogy nem sikerült olyan tartósan fennmaradó politikai közösséget alkotni, „mely fölé egy értelmes egész ege borul.” Elemzései megvilágító erejűek. Úgy gondolom azonban, hogy az általa fontosnak tartott szerzőknél támpontokat találhatunk a modern körülmények között az együttműködés új formáit kiépíteni tudó individuum képéhez. Marx tényleg úgy gondolta, hogy a kapitalista áruterelés kialakulása, a termelőknek a hagyományos összefüggéseiből történő kiemelése az elidegenedés egyik forrása. Modernizáció-értelmezésének azonban az is fontos tanulsága, hogy a kapitalizmus óriási ösztönzést jelent egy univerzális nézőpont belsővé tételére. Az egyén csak ebben az új társadalmi helyzetben válik képessé az emberi nem általános jellemvonásainak megragadására. Ebből a perspektívából ismerheti fel képességei sokféleségét és alkotó módon építheti tovább másokhoz fűződő kapcsolatait. ^[3] Ha Marx a modern kori szolidaritást és a torzulásmentes kapcsolatokat elvi szinten nem tartotta volna lehetségesnek, nem tudta volna megmagyarázni azt sem, hogyan haladható meg az osztályellentét által tagolt társadalom.

élettelen mechanizmusok

Habermas úgy gondolja, az, hogy a modern individuum „kiágyazódott” a hagyományos életösszefüggéseiből és termelőként, kliensként vagy állampolgárként áll

szemben a másikkal, még nem jelenti, hogy egyszer s mindenkorra a piac vagy az elidegenedett jogrendszer normái szerint kell újjászerveznie életét. Habermas klasszikus tézise szerint a társadalom rendszer és életvilág kettőseként interpretálható. Ez azt is jelenti, hogy nincs olyan egységes normarendszer, amelynek nézőpontjából bármelyik modern társadalmat egyneműként és észszerűként tudnánk interpretálni. Habermas szerint azonban a modern egyén a „kommunikatív cselekvés” révén továbbra is képes értelmes életösszefüggéseket teremteni. Életidegen társadalmak nem egyszerűen a tradíció, a vallás és a mítosz hátrahagyásával jönnek létre, hanem akkor, ha az értelmes kommunikáció helyét a társadalom minden szegmensében élettelen mechanizmusok veszik át.

Durkheim *Társadalmi munkamegosztásról* szóló művét olvasva valóban könnyű levonni a következtetést: a modern társadalmakban úgy alakul ki magas szintű társadalmi koordináció, hogy közben a személytelen individualizmus válik uralkodóvá. Ez a konklúzió azonban ellentmondásba kerül éppen Durkheim feltételezésével, hogy nem lehetséges társadalmi együttműködés közös normatív elvárások nélkül. Hans Joas német társadalomfilozófus ezért felhívja a figyelmet: Durkheim a későbbi műveiben (pl. az 1898-as *Az individualizmus és az értelmiségiek* címűben) már annak bemutatására törekszik, hogy az atomizáció és az elszemélytelenedés az individualizációnak nem tipikus, hanem patológikus esetei. A jó értelemben vett individualizáció viszont új típusú morális kötelék: a másikkal mint önálló döntéshozatalra képes személlyel való azonosulás. Durkheim ráadásul egyre inkább úgy gondolja, hogy a modernizáció sem csak rideg, szekuláris világgként gondolható el. Többek között a tudományos diszkusszió, a parlamentarizmus, a demokratikus politika és az emberi méltóság hitének példáján keresztül mutatja be, hogy a modern társadalmak is megteremtik a maguk „szakrális objektumait”, amelyek köré kvázi-rituális cselekvések rendszere épülhet fel, és amelyek alapvetően alakítják a társadalom tagjainak világszemléletét. [4]

A végletesen elidegenedett szubjektum tanulmányozásával persze igen érdekes szempontokat nyerhetünk a társadalomkritika számára. De az észszerű viszonyok kialakulását gátló hatalmas strukturális problémák valószínűleg akkor tárhatók fel széles körűen, ha feltételezzük, hogy az egyén olykor-olykor a modern viszonyok között is képes kényszermentes együttműködés kialakítására. (Nem kell részletezni, hogy Marx, Durkheim és Habermas radikálisan eltérő válaszokat adtak arra, hogyan lehetséges ez.) Talán a hipotézis is megfogalmazható, hogy a tradicionális viszonyokat hátrahagyó mai nyugati politikai társadalmak nincsenek egyformán bajban. Az új autoriter rendszerek egyelőre ott tudtak tartósan berendezkedni, ahol a társadalom tagjainak – történeti okok miatt – kevés lehetőségük volt, hogy jól működő és kényszermentes együttműködések aktív tagjaként észleljék saját magukat: akár tulajdonos polgárként, csereviszonyokban, akár aktív állampolgárként, aktivistaként, demokratikus döntéshozatal részeseiként.

1. Tallár Ferenc: *Jogállam, demokrácia, nemzet: kísérletek a társadalom egységének megteremtésére*. Liget 33. évf. 5. sz. <https://ligetmuhely.com/liget/jogallam-demokracia-nemzet/> ↑
2. Pl. Habermas, Jürgen: *Kampf um Anerkennung im demokratischen Rechtsstaat*. In: Die Einbeziehung des Anderen – Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1996. 255. ↑
3. Ez az értelmezés fontos szerepet játszik a marxista antropológia teoretikusainál, például a fiatal Heller Ágnesnél. Ward, Lucy Jane: *Freedom and Dissatisfaction in the Works of Agnes Heller: With and against Marx*. Lexington Books, Lanham-Boulder-New York-London, 2016. 150. ↑
4. Joas, Hans: *Die Sakralität der Person, Eine neue Genealogie der Menschenrechte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2011. 93–95. ↑

kép | shutterstock.com